

УДК 340:342.24:061.1 ЄС

І. В. Яковюк, заступник директора з наукової роботи НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Германський імперський федералізм і його вплив на європейський інтеграційний процес

Державно-правовий розвиток ХХ ст. позначився проявом як дезінтеграційних (руйнація європейських імперій, процес деколонізації, розпад соціалістичних федерацій тощо), так і інтеграційних (утворення федеративних держав, заснування численних інтеграційних міждержавних об'єднань) тенденцій. У цих умовах федералізм виявився тією теорією і практикою, яка дозволила певним чином примирити ці вочевидь суперечливі тенденції шляхом запровадження спільного управління для вирішення загальних завдань із одночасним збереженням самостійності суб'єктів федерації з питань, що належать виключно до регіональних інтересів. Як наслідок, наприкінці ХХ ст. у світі існувало 24 країни, що відповідають критеріям федерації. Крім того, окрім федеративних держав у другій половині ХХ ст. виникають нові форми втілення ідеї федералізму, про що свідчить створення Європейського Союзу, організація якого містить як конфедеративні, так і федеративні елементи.

Авторський колектив під керівництвом В. Є. Чіркїна в результаті дослідження проблеми розвитку федералізму в сучасних умовах доходять висновку, що епоха глобалізації характе-

ризується розширенням сфери застосування федеративної ідеї. Федералізація державної влади проявляється у вигляді деволуції державно-владних повноважень в унітарних державах або у створенні квазіфедеративних наднаціональних утворень, що поєднують у собі риси федерації і конфедерації¹. Схожу думку висловлює І. В. Раньжина, яка зазначає, що концепція федералізму нині вийшла за межі його класичного розуміння, згідно з яким федералізм донедавна розглядався лише з позиції внутрішнього устрою держави, і включає в себе зміни зовнішнього характеру, які здійснюються шляхом перетворень у світовій політичній структурі². Указана закономірність дала підстави А. Вінеру і Т. Діцу вважати федералізм нормативно орієнтованим «попередником» теорії інтеграції³, а Д. Дж. Елазару висловити припущення, що світ переживає зміну парадигми, яка веде нас із світу національних держав у світ, де значення державного суверенітету знизиться, а обсяг міждержавних зв'язків конституційно-федеративного характеру зросте⁴. За цих умов аналіз становлення і розвитку європейського федералізму слід розглядати не стільки як об'єкт, скільки як засіб, інструментарій у процесі осмислення європейської інтеграції.

У другій половині ХХ ст. федералізм набуває особливої популярності в Європі, що обумовило його використання і

¹ Глобализация и федерализм / В. Е. Чиркин, Т. А. Васильева, М. В. Глигич-Золотарева и др. // Государство и право. – 2007. – № 7. – С. 5. Схожі думки висловлюють й інші автори (див.: Насыров И. Р. Регионы в международном сотрудничестве: роль политических и правовых институтов : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 / И. Р. Насыров. – Казань, 2009. – С. 4).

² Раньжина И. В. Современная федерация: принципы формирования, структура и тенденции развития : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Ирина Владимировна Раньжина. – Волгоград, 2006. – С. 8–9.

³ Морозов В. Осмысление интеграции в Европе / В. Морозов : рецензия : European Integration Theory / Antje Wiener and Thomas Diez (eds.). Oxford – New York : Oxford University Press, 2004 // Международные процессы: журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2005. – Т. 3. – Номер 3 (9). Сентябрь – декабрь.

⁴ Elazar D. G. et al. (eds.) Federal Systems of the World : Handbook of Federal, Confederal and Autonomy Arrangements / Elazar D. G. et al. – Harlow, Essex : Longman, 1994. – 364 p.; Elazar D. J. From Statism to Federalism: A Paradigm Shift / D. J. Elazar // International Political Science Review. – 1996. – V. 17, Nr. 4. – P. 417–429.

як форми державного устрою, і як моделі інтеграційного об'єднання. Така ситуація виглядатиме дивною, якщо не брати до уваги той факт, що становлення федеративної теорії і практики розпочалося набагато раніше — в умовах, коли основною формою держави в Європі ще була імперія. М. В. Ільїн зазначає, що коли в Об'єднаних Нідерландських провінціях і Швейцарській конфедерації федеративний устрій визрів із власних підстав, то решта європейських федерацій формувалася або під впливом, або шляхом перетворення імперських структур. Так, північноамериканський¹ і німецький² варіанти федералізму мають імперське походження³.

На думку Д. Дж. Елазара, із середини XVII і до середини XX ст. в Європі відбувалася боротьба двох тенденцій формування централізованих держав. Перша реалізовувалася в Німеччині, Австро-Угорщині, Італії, Швейцарії, Нідерландах, Скандинавії і частково в Іспанії і являла собою спробу здійснення національної інтеграції на федеративних засадах з опорою на середньовічний корпоративізм і ідеї американської революції. Друга була представлена французькою моделлю централізованої держави⁴.

Загальновідомо, що завдяки провідній позиції Франції в європейських і світових справах, як свого часу це мало місце і з Римською імперією, все, що уособлювалося з нею будь-то у політичній, правовій, економічній чи культурній сферах, в епоху Нового часу вважалося еталоном, відповідність якому була критерієм цивілізованості. Поступово в правосвідомості

¹ Гамільтон говорив: «Ця держава є однією з найбільш цікавих імперій».

² У Німеччині епохи Священної Римської імперії германської нації постійно відбувалося зіткнення федеративного й імперського начал.

³ Лапкин В. Изучение современности требует профессионализма [Электронный ресурс] : беседа с ген. директором журнала «Полис» М. В. Ильиным / В. Лапкин. — Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/universum/esse/3ilyin.htm>.

⁴ Елазар Д. Дж. Европейское сообщество: между государственным суверенитетом и субсидиарностью или Иерархия против коллегиальности в управлении Европейским сообществом / Д. Дж. Элазар // Казанский федералист. — 2002. — № 4. — С. 57.

філософів і юристів склався стереотип, який було поширено на решту суспільства, згідно з яким державно-правовий розвиток європейських країн за французькою моделлю визнавався безальтернативним¹. Однак насправді це було не так, а тому ідеологічні дискусії і політична боротьба, які не припинялися протягом XVI—XIX ст., сприяли поступовому впровадженню принципів федералізму в імперську модель державно-правового розвитку, що призвело до формування феномену «імперського федералізму» («федеративної імперії») як альтернативного принципу державного будівництва, згідно з яким окремі складові держави відносно держави в цілому мали значне самоуправління².

Попри проголошення принципу методологічного плюралізму слід визнати, що поняття «імперський федералізм» на відміну від західної політології і юриспруденції³ не належить до категорій, які сприйняті правознавцями і політологами на пострадянському просторі⁴. Критичне ставлення до вказаної категорії можна пояснити успадкованими від радянської доби ідеологічними ярликами, сприйняттям ліберальних західних стереотипів, а також відсутністю ідеологічно незаангажованих

¹ М. Бюргес, досліджуючи проблему британського федералізму, доходить висновку про існування так званих «унітарних міфів», які і до сьогодні здійснюють домінуючий вплив на конституційний розвиток Великої Британії. Але якщо стерти прояви цих міфів, які все ще являють потужний символізм у британській політиці конституціоналізму, федеративні ідеї починають сприйматися як абсолютно раціональні, законні, такі, що дають відповіді на широке коло суспільних проблем (Burgess M. The British Tradition of Federalism / M. Burgess. — Madison: Dickinson; L.: Leicester, 1995. — P. 5—6).

² Елазар Д. Дж. Европейское сообщество: между государственным суверенитетом и субсидиарностью или Иерархия против коллегиальности в управлении Европейским сообществом / Д. Дж. Элазар // Казанский федералист. — 2002. — № 4.

³ After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires / Karen Barkey, Mark Von Hagen. — Boulder, 1997. — 200 p.; Burgess M. The British Tradition of Federalism / M. Burgess. — Madison: Dickinson; L.: Leicester, 1995. — XII. — 197 p.

⁴ Ушков А. М. Гибель «империи зла» и реанимация имперской идеи [Электронный ресурс] : доклад / А. М. Ушков. — Режим доступа: <http://humanities.edu.ru/db/msg/44395>.

комплексних наукових досліджень імперії, її різновидів і напрямів еволюції¹.

Слід зазначити, що федеративна ідея формувалася і реалізовувалася фактично в усіх європейських імперіях другої половини XIX ст.² У зазначений період під нею розуміли «імперський федералізм» («імперську федерацію») — термін, який був запроваджений в 1853 р. священиком Уільямом Артуром³.

Під час конференції, що проходила в Інституті європейської історії (м. Москва) 25–27 серпня 2001 р., наголошувалося, що на сучасному етапі державний досвід слід черпати не з монархічних централізованих державних моделей, а із союзно-державних форм Німеччини Нового часу⁴. Аналогічну думку висловлює В. І. Васильєв, який підкреслює, що Німеччина

¹ Сьогодні лише окремі науковці намагаються подолати старі стереотипи і в процесі дослідження державно-правового розвитку європейських держав в епоху Новітнього часу враховувати й імперський досвід (див.: Грудзинский В. В. На повороте судьбы: Великая Британия и имперский федерализм (последняя треть XIX — первая четверть XX века) / В. В. Грудзинский. — Челябинск, 1996; Каппелер А. Россия — многонациональная империя: Возникновение, история, распад / А. Каппелер. — М., 2000; Наследие империй и будущее России. — М., 2008; После империи. — М., 2007; Российская империя в зарубежной историографии. — М., 2005).

² Професор Кембриджа Дж. Р. Сіллі у своїй праці «Сполучені Штати Європи» (датована 1871 р.) закликав до трансформації європейських держав, більшість з яких були імперіями, у федерації (див.: Burgess M. The British Tradition of Federalism / M. Burgess. — Madison : Dickinson ; L. : Leicester, 1995. — P. 133).

³ Burgess M. The British Tradition of Federalism / M. Burgess. — Madison : Dickinson ; L. : Leicester, 1995. — P. 23. Цей термін із самого початку сприймався неоднозначно. Професор О. Ю. Полякова зазначає, що федералізм у Британії — це ідейно-політична течія, яка була спрямована на збереження цілісності, єдності Імперії. На її думку, термін «імперський федералізм» не зовсім коректний, оскільки федерація передбачає рівність суб'єктів, їх партнерські відносини, а імперія одна частина займає пануючий стан стосовно інших. (Полякова Е. Ю. Федерализм в Великобритании: идеальная реальность / Е. Ю. Полякова // Опыт европейского федерализма: история и современность / под ред. Е. Ю. Поляковой. — М. : ИВИ РАН, 2002. — С. 57).

⁴ Ивонин Ю. Е. Универсализм и территориализм. Старая империя и территориальные государства Германии в раннее новое время 1495–1806 : очерки / Ю. Е. Ивонин. — М. : РКонсульт, 2004. — Т. I. — С. 61–64.

тисячу років була федералістським утворенням¹. Це й не дивно, оскільки ідея «імперського федералізму» в Німеччині втілювалася не в рамках вже існуючої централізованої унітарної держави, як це мало місце у Великій Британії та Австро-Угорщині, а шляхом об'єднання суверенних держав у рамках створюваних Пруссією германських союзів за допомогою примусових і договірних² механізмів. Тобто вказані процеси частково мали інтеграційний характер³, що робило німецький досвід корисним для вироблення концепції об'єднаного процесу в 50-х рр. XX ст.

Ю. Є. Комлева наголошує на тому факті, що історія Священної Римської імперії германської нації стала важливим етапом у розвитку німецької державності, без осмислення якого важко зрозуміти не лише минулу і сучасну історію Німеччини, але й сучасної Європи: уявлення XVII — початку XIX ст. про федеративну форму імперії, що були сформульовані в процесі переходу від середньовічного корпоративізму до сучасного федералізму, стали джерелом ідей і моделей фе-

¹ Васильєв В. И. История германского федерализма / В. И. Васильев // Новая и новейшая история. — 1998. — № 3. — С. 28. А. П. Озерскіс, усвою чергу, пропонує періодизацію етапів еволюційного розвитку германського «імперського федералізму»: Рейнський союз (1806 р.), Германський союз (1815 р.), Північно-Германський союз (1866 р.), Германська імперія (1871 р.). Указана періодизація не включає невдалу спробу об'єднання германських земель у Пруський союз (1849–1850 рр.), який також мав набути федеративного характеру. При цьому пропонувалася модель федеративного устрою, яка не знала аналогів в історії: суб'єктами федерації мали стати монархічні держави (Озерскіс А. П. Система правосуддя в Германії в умовах «імперського федералізму»: историко-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Арвид Петрович Озерскіс. — СПб., 2008. — С. 12).

² При утворенні Германської імперії в 1871 р. входження південно-германських держав (Баварія, Баден, Гессен, Гогенцоллерн, Мекленбург, Ольденбург, Саксонія) до її складу було оформлене оборонними договорами, ратифікованими національними парламентами.

³ Так, якщо Священна Римська імперія германської нації на початку XIX ст. налічувала більше 300 держав, до складу Германського союзу входило 34 держави і 4 вільних міста (32 суб'єкти на момент припинення його існування в 1866 р.), то Германська імперія (1871 р.) складалася з 22 держав і 3 вільних міст.

дералізму Новітнього часу¹. Безумовно, неприпустимо отожднювати федералістські моделі Германської імперії і Європейський Союз. Водночас не можна не помічати і відповідно неприпустимо ігнорувати той факт, що окремі підходи, які були вироблені під час розробки теоретичної моделі германського «імперського федералізму», певною мірою нагадують принципи організації і здійснення влади в ЄС, що, враховуючи роль ФРН як одного з «локомотивів» інтеграційного процесу, виглядає цілком закономірним.

Створена в 1871 р. Германська імперія являла собою національно-монархічну союзню державу, джерелом суверенітету якої виступав не народ, а 22 монархи і 3 вільних міста² як її суб'єкти, що з урахуванням певних уточнень дозволяє провести певну аналогію з Європейським Союзом. Германський «імперський федералізм» на означеному етапі мав специфічні ознаки порівняно з іншими федераціями³, що породжувало, як і у випадку з Європейським Союзом, гарячі дискусії з приводу його правової природи. Своєрідність устрою Імперії була обумовлена, по-перше, збереженням монархії як форми правління в більшості держав-членів (Імперію часто іменували «союзом династій») і, по-друге, тим, що не існувало чітко визначеної межі між компетенцією Імперії і її членів. Межі імперської влади могли бути розширені законодавчим шляхом і права окремих держав-членів забезпечувалися лише тим, що будь-яка поправка до Конституції могла бути відхиленою, якщо проти неї в Бундесраті буде подано не менше 14 голосів. Як наслідок, автори, що досліджували Германську імперію, вимушені

¹ Більша частина європейських федеративних союзів утворилася на базі колишніх континентальних імперій, а морські колоніальні імперії залишили після себе основну масу федерацій «третього світу» (див.: Захаров А. Федералізм на постсоветском просторі / А. Захаров // Свободная мысль. – 2010. – № 10 (1617). – С. 68–69).

² Германська імперія являла собою вічний союз 25 держав: 4 королівств, 6 великих герцогств, 5 герцогств, 7 князівств і 3 вільних міст.

³ Озерскис А. П. Система правосуддя в Германії в умовах «імперського федералізму»: історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Арвид Петрович Озерскис. – СПб., 2008. – 164 с.

були констатувати, що вона нагадує, з одного боку, союз держав, а з другого — централізовану державу¹.

Розглянемо риси германського імперського федералізму, які могли стати відправною точкою при конструюванні європейського інтеграційного об'єднання на початку 50-х рр. ХХ ст.

1. Нерівність прав суб'єктів імперської федерації — такий висновок ґрунтується на констатації нерівного їх представництва в Бундесраті (ст. 3 Конституції), що мало наслідком юридичне закріплення переваги прав Пруссії над рештою суб'єктів. Це дало підстави для характеристики Імперії як «союзу нерівних» або «гегемоністської федерації»². Певна нерівність держав-членів має місце і в ЄС, щоправда, дещо іншого роду. Так, Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія в Раді мають по 29 голосів, хоча чисельність їх населення неоднакова. Польща та Іспанія мають по 27 голосів, хоча чисельність їх населення майже вдвічі менша за німецьку. Нерівність простежується і при формуванні Європейського парламенту: незалежно від чисельності населення держава-член не може бути представлена менш ніж 6 депутатами (схожа норма була в Конституції Імперії³), що вигідно малим країнам (Кіпр, Естонія, Мальта, Люксембург), і більше 96, що обмежує права Німеччини та інших великих держав.

Однак домінуюче становище Пруссії в імперській федерації визначалося не лише кількістю її місць у Бундесраті, але й процедурою прийняття рішень в ньому: щоб заблокувати рішення достатньо було 14 голосів (ст. 78 Конституції), внаслідок

¹ Горенберг М. Теория союзного государства в трудах современных публицистов Германии / М. Горенберг. – СПб. : Тип. Н. А. Лебедева, 1891. – 232 с.; Жилин А. А. Теория союзного государства. Разбор главнейших направлений в учении о союзном государстве и опыт построения его юридической конструкции / А. А. Жилин. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1912. – 360 с.

² Бундесрат, який формально мав захищати інтереси суб'єктів імперської федерації, не відповідав своєму призначенню внаслідок нерівного представництва держав, що входили до складу Імперії. Так, з 25 суб'єктів Імперії Пруссії, виходячи з розміру її території, кількості населення, військового і економічного потенціалу, було відведено в Бундесраті 17 (пізніше — 22) з 58 місць, інші держави отримали від 1 до 6 місць.

³ Кожна з малих держав-членів, хоч би її населення досягало 100 000 осіб, мала право на одного депутата рейхстагу.

чого Пруссія завжди мала змогу не допустити прийняття не-вигідних для неї рішень. Схожа ситуація має місце і в ЄС при обранні методу визначення кваліфікованої більшості голосів, яка має забезпечити контроль за прийняттям рішень провідними державами-членами, і передусім з боку Франції і Німеччини.

2. Неоднаковий рівень участі держав-членів у здійсненні функцій Імперії. Так, Баварія і Вюртемберг зберігали за собою право самостійно збирати податки з виробництва горілки і пива, управляти поштою і телеграфом; Баварія мала певну самостійність у питаннях управління армією і залізницею, а також набула статус постійного члена в імперському комітеті з питань армії і фортець, тоді як інші члени призначалися імператором; вона очолювала комітет із закордонних справ, постійними членами якого були лише Саксонія і Вюртемберг, а два інших члени щорічно обиралися (ст. 8 Конституції). У випадку з ЄС слід зазначити, що, наприклад, Велика Британія не долучилася до інтеграційних ініціатив у соціальній і валютній сферах.

3. Особливий спосіб формування верхньої палати парламенту: члени Бундесрату не обиралися народом або парламентами суб'єктів Імперії, а призначалися урядами держав-членів. Очолював верхню палату канцлер Імперії (представник Пруссії). Європейський Союз перейняв даний порядок від Імперії і використовує його під час формування Ради, яку традиційно ототожнюють з «верхньою палатою» парламенту ЄС.

4. Фактична нерівність верхньої і нижньої палати парламенту — це ще одна ознака Імперії, яка певним чином характеризує також і співвідношення між Радою та Європейським парламентом як верхньою і нижньою палатами парламенту ЄС.

5. Характерною особливістю Імперії за Конституцією 1871 р. була відсутність загальноімперської адміністрації (кабінету міністрів). Виконавча влада здійснювалася канцлером і підпорядкованими особисто йому статс-секретарями. В Європейському Союзі при існуванні повноцінної судової і законодавчої влади відсутня влада виконавча. Комісію зазвичай порівнюють з урядом, однак вважати її урядом немає

підстав. На це опосередковано вказують заяви окремих держав-членів, передусім ФРН, про необхідність створення в інституційному механізмі ЄС поряд з Комісією ще й економічного уряду.

6. Влада імперської федерації мала власні джерела доходів і бюджет. Імперський бюджет розглядався і затверджувався у законодавчому порядку спільно Рейхстагом і Бундестагом строком на один рік. Запровадження основних прямих податків було визнано прерогативою держав-членів, тоді як за Імперією було визнано право встановлювати лише митні збори, загальноімперські податки й акцизи на окремі товари. Закріплення права на збирання митних зборів і акцизів мало принципове значення для формування спільного економічного простору, однак коштів, які отримували від них імперський бюджет, було замало. Додатковим джерелом стали кошти від поштового і телеграфного відомств, а також матрикулярні внески окремих держав-членів, щоправда, використання останніх ставило Імперію в пряму залежність від окремих держав. Відтак у подальшому Імперія вимушена була піти шляхом запровадження нових податків, які б забезпечили наповнення її бюджету. І лише в 1919 р. в результаті податкової реформи фінансовий суверенітет земель було повністю ліквідовано¹.

Схожа ситуація має місце і в Європейському Союзі. Первісно прибуткова частина бюджету формувалася за рахунок внесків держав-членів. У 1970 р. Рада ухвалила рішення про формування власних ресурсів ЄЕС. З кінця 80-х рр. прибуткова частина бюджету складається з трьох джерел: традиційні власні кошти, надходження від податку з обороту і внески держав-членів, пропорційні обсягам національних ВВП. Слід зазначити, що оскільки митна політика ЄС сприяє внутрішньосоюзному товарообміну й обмежує ввіз сільськогосподарської продукції, то частка традиційних власних коштів у бюджеті Союзу постійно зменшується, що робить наднаціональну владу залежною від національних урядів. Європейська

¹ Налоговые системы зарубежных стран : учеб. для вузов / под ред. В. Г. Князева, Д. Г. Черника. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1997. — С. 44–45.

комісія неодноразово пропонувала змінити систему формування бюджету ЄС з метою запровадження нових податків, які будуть напряду надходити до бюджету ЄС. У випадку реалізації цих планів Союз отримав би незалежність від рішень міністрів фінансів ЄС, але саме можливість отримання Союзом фінансової незалежності як економічної передумови набуття суверенітету змушує національні уряди обережно ставитися до ініціатив Комісії.

7. У Германській імперії було запроваджено складний інститут подвійного підданства. С. М. Бабурін зазначає, що індивід в Імперії вважався її підданим лише у випадку перебування в підданстві однієї з держав-членів і лише мешканці імперських земель — Ельзасу, Лотарингії і колоніальних територій — перебували у безпосередньому підданстві Імперії. Підданий будь-якої держави у складі Імперії мав право переходу всередині Імперії з одного підданства в інше, не втрачаючи при цьому підданства Імперії¹. Рівними у своїх правах були лише піддані кожної з держав-членів Германської імперії в межах усіх інших держав цієї Імперії (ст. 3 Конституції). Відповідно поняття «іноземець» не застосовувалося до підданих однієї з німецьких держав по відношенню до підданства в іншій державі: дана категорія застосовувалася лише до осіб, які не перебували у підданстві жодної з держав-членів Імперії. Слід зазначити, що такий підхід до визначення громадянства імперської федерації і її членів, розкриття співвідношення між ними майже повністю відтворений у Європейському Союзі².

8. Конституція Імперії містила правило розмежування компетенції. Виділялися виключна компетенція Імперії³,

¹ Бабурин С. Н. Территория государства: теоретико-правовые проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Сергей Николаевич Бабурин. — М., 1998. — С. 170—175.

² Див.: Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством / І. В. Яковюк // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. — Вип. 107. — С. 13—22.

³ До виключної компетенції Імперії було віднесено: зовнішні відносини, питання оборони, фінанси і митні справи, пошту і телеграф, питання громадянства й еміграції.

спільна або конкуруюча компетенція¹ і компетенція держав-членів². Аналогічний підхід до поділу компетенції існує і в Європейському Союзі (статті 2—6 ДФЄС), щоправда, пропорції між компетенціями кожного виду в ЄС зовсім інші.

9. Німецька модель імперського федералізму передбачала можливість застосування примусових заходів (екзекуції) стосовно держав-членів, які не виконують союзні зобов'язання. Рішення про застосування таких заходів приймалося Бундесратом і реалізовувалося імператором (ст. 19 Конституції)³. Дане повноваження, що нетипове для федерації, у модифікованому вигляді передбачено також установчими договорами ЄС. Так, Рада вправі приймати заходи, зокрема санкції, стосовно держав-членів, які допускають серйозні і постійні порушення демократичних цінностей Союзу (ст. 7 ДЄС) або мають зайвий дефіцит бюджету.

10. Для характеристики германського імперського федералізму суттєвого значення набуває спосіб утворення федерації. Слід зазначити, що основним способом утворення безумовно були війни. Однак поряд із ними значне місце в процесі створення імперської федерації посідала правова й особливо економічна

¹ До спільної компетенції було віднесено: цивільне і кримінальне право, торгівлю, банківську справу, поліцію, питання правового регулювання авіації, залізничного і водного транспорту, соціального страхування і робітничого законодавства та ряд інших напрямів. Як окремий напрям у межах цієї компетенції виступало правове регулювання податків для загальнофедеральних цілей; право контролю за виконанням імперських законів органами держав-членів; право на звернення до Верховного суду у випадку розбіжностей з державою-членом; право примусового впливу на органи держав-членів у визначених законодавством випадках.

² Компетенція держав-членів мала доволі обмежений характер: право від свого імені і за згодою Імперії укладати угоди публічно-правового характеру з іноземними державами; право судитися з імперською владою і одна з одною; право на федеральне представництво в Рейхсраті.

³ У статті 19 Конституції зазначалося: «Якщо держави, що є членами союзу, не виконують передбачених конституцією союзних зобов'язань, вони можуть бути примушені до цього за посередництвом екзекуції. Ця екзекуція запроваджується союзною радою і її виконання забезпечується імператором».

інтеграція¹. А. С. Фролов зазначає, що хоча митний союз у рамках ЄЕС був сформований лише в 1968–1970 рр., вже протягом 50–60-х рр. у наукових колах обговорювалася сама можливість зіставлення Співтовариств і Германської імперії в аспекті впливу створених ними митних союзів на інтеграційні процеси, що розвивалися в їх межах². Зазначимо, що створення єдиного німецького економічного і правового простору дозволило значною мірою подолати місцевий сепаратизм, а отже, забезпечити формування загальногерманської ідентичності.

Для кращого розуміння як сутності імперського федералізму в Німеччині, так і оцінки можливості запозичення його досвіду в процесі розвитку європейської інтеграції слід коротко охарактеризувати специфіку теоретичної моделі Германської імперії у Веймарський період. Передусім слід вказати на таке:

по-перше, Німеччина зберегла статус Імперії, але при цьому змінила форму правління, перетворившись на респуб-

¹ Економічну інтеграцію розпочала Пруссія задовго до проголошення Імперії. Так, у 1818 р. був прийнятий митний закон, який скасував усі митні кордони в межах Пруського королівства і проголосив свободу пересування між усіма його провінціями. У 1819 р. Пруссія запропонувала поширити дію свого митного закону на територію Германського союзу. Хоча пропозиція не була підтримана, Пруссія протягом 1819–1833 рр. змогла укласти низку митних угод з окремими державами Союзу. Наслідком цього процесу стало створення в 1834 р. Митного союзу у складі 20 держав-членів Германського союзу. Наступним завданням на шляху економічної і правової інтеграції стала уніфікація норм торговельного і вексельного права. У 1847 р. на конференції Митного союзу був схвалений Загальногерманський вексельний статут (в його основу було покладено прусський проект вексельного закону), що вперше забезпечив однакове регулювання вексельного обороту. У 1857 р. за ініціативою Митного союзу було розроблено проект Загальногерманського торговельного уложення (з австрійського і прусського проекту перевага була надана першому), який набув чинності в 1861 р. А. С. Фролов зазначає, що створення Митного союзу стало головним стимулом для початку гармонізаційних процесів, які прискорили формування внутрішньогерманського ринку. Здійснення регіональної митної інтеграції об'єктивно виходило за межі структур Германського союзу, а отже, відкривало шлях для нових форм міждержавного співробітництва (Фролов А. С. Германский таможенный союз: 1815–1848 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / А. С. Фролов. – СПб., 2008. – С. 22).

² Фролов А. С. Германский таможенный союз: 1815–1848 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / А. С. Фролов. – СПб., 2008. – С. 14.

бліку (ст. 1 Конституції). Цей факт, до речі, засвідчує, що імперія як така є поняттям ширшим за форму правління, а отже, може бути як монархією, так і республікою;

по-друге, Імперія формально зберегла федеративний характер, на що вказують назва розділу I «Імперія і землі (Reich und Lander)», збереження двопалатного парламенту, де верхня палата представляла інтереси земель;

по-третє, майже всі суб'єкти імперської федерації продовжували іменувати себе Freistaat — термін, який можна було тлумачити і як «республіка», і як «вільна держава». В. Г. Графський зазначає, що всі землі сприймали себе саме як держави і приймали власні конституції¹. При цьому, визнаючи землі державами, дослідники, як правило, вказували на обмежений характер їхнього суверенітету;

по-четверте, у Веймарській імперії, як і в її попередниці, землі були не рівними — 2/5 голосів у Рейхстагу належали Пруссії;

по-п'яте, був збережений раніш існуючий поділ компетенції (статті 6–12 Конституції), однак межі виключної компетенції Імперії і спільної компетенції були істотно розширені, що дозволяло зробити висновок про концентрацію влади на імперському рівні. Це, однак, не призвело до повної унітаризації влади в Імперії;

по-шосте, питання оподаткування фактично стали прерогативою Імперії, яка мала право втручатися у правове регулювання землями питань оподаткування².

Підводячи підсумок аналізу теорії і практики «імперського федералізму» в Німеччині, слід зазначити, що ідеї федералізму були надзвичайно популярними в другій половині XIX —

¹ Як виняток Баден і Гессен іменували себе республікою і народною державою (Republik, Volksstaat), а Тюрингія — об'єднаною державою (див.: Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : учеб. для вузов / В. Г. Графский. — М. : НОРМА, 2003. — С. 544). До речі, «Проект майбутньої конституції (загальна частина)», що був розроблений відомим правознавцем і Генеральним секретарем МВС Г. Прейсом за участю М. Вебера, містив розділ «Імперія і вільні германські держави».

² Так, федеральна влада мала право видавати закони, що запроваджували принципи «допустимості і способи збирання в землях податків» (ст. 11 Конституції).

на початку ХХ ст., оскільки розглядалися як реальна альтернатива унітарній за формою державного устрою централізованій національній державі (французька модель). Відповідно задовго до початку інтеграційного процесу федералізм розглядався як доктрина, реалізація принципів якої дозволяє узгоджувати різноманітні інтереси багатонаціональних і багатоконфесійних утворень, забезпечувати їх співіснування в рамках єдиної політико-правової і економічної системи, будь-то імперія чи міждержавне об'єднання. При цьому слід визнати, що в процесі вироблення інтеграційної моделі об'єднаної Європи у другій половині ХХ ст. могли бути використані підходи, що були теоретично розроблені і перевірені на практиці в Германській і частково в Австро-Угорській імперіях, а також в СРСР, теоретична конструкція федерації в якому була побудована, спираючись на німецький досвід.

И. В. Яковюк

ГЕРМАНСКИЙ ИМПЕРСКИЙ ФЕДЕРАЛИЗМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЙ ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС

Статья посвящена исследованию процесса становления федерализма в европейских монархиях конца XIX – начала XX вв., влиянию концепции германского «имперского федерализма» на интеграционные процессы в Европе во второй половине XX – начале XXI вв.

Ключевые слова: имперский федерализм, империя, европейская интеграция.

I. V. Yakovyyuk

GERMAN IMPERIAL FEDERALISM AND ITS EFFECT ON THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

The article is devoted to the analysis of the process of formation of federalism in the European monarchies of the late XIX - early XX centuries, the influence of the German concept of “imperial federalism” on the integration processes in Europe in the second half of the XX - XXI centuries.

Keywords: imperial federalism, the empire, European integration.

УДК 346:334.7+347.72] (477)

Д. І. Погрібний, кандидат юридичних наук, асистент кафедри господарського права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Еволюція корпоративних прав в Україні

Корпоративне право має багатовікову історію. З огляду на це повне та всебічне пізнання об'єкта дослідження передбачає обов'язкове вивчення його двох основних складників — сучасного (сталого) стану та історії розвитку. Остання так чи інакше відображається на сучасному стані відносин (корпоративних відносин). Тому в правовій науці, як і в інших соціальних науках, велике значення має історичний метод дослідження, сутність якого зводиться до необхідності розглянути явище, що вивчається, у його розвитку («саморусі»)¹. Цей метод дозволяє вивчити виникнення, формування та розвиток процесів і подій в їх хронологічній послідовності з метою з'ясування внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей².

Саме розгляд еволюції цих прав дає можливість розкрити економічні, соціальні причини їх виникнення, тенденції роз-

¹ Сырых В. М. Логические основания общей теории права: логика правового исследования (Как написать диссертацию) / В. М. Сырых. — М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. — Т. 2. — С. 45.

² Основы научных исследований / [И. М. Грушко, В. М. Сиденко]. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — Харьков: Выща школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. — С. 49.